

HOOFDSTUK 3

DRIE CRUCIALE BEGRIPPEN UIT DE BIJBELSE WIJSHEIDSLITERATUUR

Gerechtigheid

Op de horizontale as, de dimensie die erop gericht is het broze en kwetsbare menselijk leven zo optimaal mogelijk te laten verlopen, staat het begrip 'gerechtigheid' (*tsedaqah*) centraal. De wijze, die tracht te leven in verbondenheid met Gods scheppingsorde, leeft in gerechtigheid en wordt ook 'de rechtvaardige' (*tsadiq*) genoemd. Deze 'gerechtigheid' is veel meer dan wat wij vandaag onder 'rechtvaardigheid' verstaan.

In de eerste plaats heeft gerechtigheid te maken met het onderscheiden van goed en kwaad. Volgens de wijsheidsliteratuur leer je dat vanuit je levenservaring, precies omdat deze levenservaring ook de bron is van de sociale gewoonten en wetten. Gerechtigheid is dus het resultaat van de verzamelde levenservaring(en) van een samenleving. Wijsheid wordt hier in verband gebracht met de praktische kennis van de wetmatigheden van het leven en de wereld. Die leiden een mens tot correct sociaal gedrag. Op die manier staat gerechtigheid in onmiddellijk verband met de orde die God in de schepping bedoeld heeft.

Gerechtigheid en wijsheid zijn dus begrippen die onderling sterk verbonden zijn, maar toch onderscheiden blijven. Enerzijds zou je kunnen zeggen dat wijsheid een *houding* mogelijk maakt om rechtvaardig te handelen. Maar anderzijds is wijsheid juist zelf de *neerslag* van een rechtvaardig leven. De mens die in het kader van deze gerechtigheid leeft, is de rechtvaardige. Het is een mens die integer en correct leeft en die als gevolg daarvan ook succesvol in het leven staat. Gerechtigheid is dus in de Bijbelse wijsheid zowel middel als doel. Want met het in praktijk brengen van gerechtigheid, deugd en goedheid hangt ook het verwerven van welvaart, aanzien en een goede naam samen. In sommige wijsheidspassages is gerechtigheid zelfs de voorwaarde voor welvaart en maatschappelijk succes.

Op de horizontale as staat de gerechtigheid dus in rechtstreeks verband met het leven in het hier en nu, én in verbondenheid met de grotere wereld: de medemens, de gemeenschap en de aarde. Bijbels gesproken kan men zeggen dat de rechtvaardige iemand is die leeft volgens de scheppingsorde.

En omdat deze orde van God komt, wordt hier ook al de verbondenheid met de verticale, transcendente as duidelijk. Immers, met het oog op de gerechtigheid, die haar fundament heeft in de scheppingsorde, stemt de wijze zijn leven geheel en al op God af. Op gepaste manier tracht hij iedereen de kans tot ontplooiing te geven – zowel zichzelf als zijn medemens – en daarmee ten diepste de kans om ten volle te leven. Dit doet hij in trouw aan God en in zachtmoedigheid voor zijn medemens, die net als hijzelf moet proberen zijn leven zinvol vorm te geven. Op die manier kan het volle leven hier en nu al tot vervulling komen.

De 'vreze Gods' of het 'ontzag voor de Heer'

Het beoefenen van gerechtigheid behoort dus ook tot de verticale, transcendente as. De wijsheidsliteratuur verbindt dit met een ander belangrijk theologisch concept: de 'vreze Gods' of het 'ontzag voor de Heer'. Immers, de wijsheidsliteratuur is onlosmakelijk verbonden met het beoefenen van de gerechtigheid in het dagelijkse leven én erop gericht om ons bestaan te verbinden met God, de oorsprong van alles. Daarvoor gebruikt de Bijbel de term 'vreze Gods' (NBG 1951), waarmee enkele wijsheidsgeschriften ook openen. Deze oude term heeft niets te maken met sidderende angst voor een meedogenloze godheid die naar willekeur over de mensen beslist en beschikt. Het gaat ook helemaal niet om angst voor een straf na zondig gedrag. De NBV21 geeft het, op een meer hedendaagse manier, weer met 'ontzag voor de Heer' (o.a. Job 1:1; Spreuken 1:7; Jezus Sirach 1:11-28).

'Ontzag voor de Heer' heeft ten diepste te maken met respect, met het besef ook dat God groter is dan ons hart en groter dan ons verstand. Het benadrukt dat de werkelijkheid waarin Hij ons tegemoet treedt groter is dan ons kleine ik. Maar ook dat de wijze ons leert kijken hoe God zelf waarneembaar wordt in ons leven en de wereld om ons heen. Ook dit 'ontzag voor de Heer' hoort thuis op de verticale as. Bijbels gesproken krijgt dat onder andere vorm in het 'verbond' tussen God en mens. In dit verband wordt dan natuurlijk van groot belang op welke manier God te kennen is. Daarvoor verwijst de Bijbelse wijsheidsliteratuur steevast naar zijn woord, dat onder meer in de *Torah*, ons Oude Testament, te vinden is.

God ontmoet men in het leven zelf. Ook hier blijkt weer dat de verticale en de horizontale as niet zonder elkaar kunnen. De Bijbelse wijsheid roept op tot leven dat naar heelheid streeft en dat zich, Bijbels uitgedrukt, realiseert onder de zegen van God.

De zegen van de Allerhoogste

Waar 'gerechtigheid' en 'ontzag voor de Heer' samengebracht worden, ontstaat inderdaad de verbinding die de basis vormt van religieus besef en spirituele geborgenheid. Een dergelijke houding in wijsheid resulteert in een leven in heelheid, of Bijbels uitgedrukt, in een leven onder de 'zegen van de Allerhoogste'. De mens die zo leeft, godvrezend en rechtvaardig, vindt daarom volgens de wijsheidsboeken de zegen van God op al zijn wegen.

Daarbij gaat het niet om iets dat zweverig ergens tot stand komt en geen invloed zou hebben op het concrete bestaan. De oudtestamentische zegen is juist heel immanent en tastbaar en vindt zijn plek in het dagelijkse leven van de rechtvaardige. Hij wordt gezegend met een lang en gezond leven aan de zijde van zijn vrouw (het perspectief van de Bijbelschrijvers is over het algemeen dat van de man). Hij geniet het gezelschap van talrijke kinderen die hun ouders respecteren. Hij ervaart succes in zijn werk en welvaart in het leven van alledag.

De oudtestamentische wijsheid is absoluut niet tegen enige welstand, precies omdat deze als uiterlijk teken van Gods zegen geldt. Dit is misschien best verrassend voor christenen die, vanuit een bepaalde traditie, de armoede bijna als ideaal preken of gepreekt hebben. Feit is dat de Bijbelse wijsheid nergens het zoeken naar geluk en vervulling – ook materieel – bekritiseert of afwijst. Dit streven wordt als een gegeven geaccepteerd. En dat is trouwens in de kern van de zaak zo vreemd nog niet.

We kunnen enigszins verwonderd vaststellen dat rechtvaardig gedrag beloond wordt en tastbaar is. Het leven in gerechtigheid en ontzag voor de Heer speelt zich niet ergens ver van de wereld af. Integendeel, wanneer het in innige verbondenheid met God gebeurt, gaat het om dagelijkse inzet en dienstbaarheid, om de zorg en aandacht voor de medemens. Het gaat dus om een levenshouding die in deemoed en bescheidenheid zichzelf voor anderen durft weg te cijferen. Deze komt tot uiting in de 'vruchten van de Geest', om het in nieuwtestamentische termen te zeggen. Als Paulus véél later dan de oudtestamentische wijsheidsliteratuur, in Galaten 5:22-23, stelt dat een leven onder inspiratie van de Geest uitmondt in 'liefde, vreugde en vrede, geduld, vriendelijkheid en goedheid, geloof, zachtmoedigheid en zelfbeheersing', dan leunt hij in feite zeer dicht aan bij bepaalde tendensen in de Bijbelse wijsheidsliteratuur.

Heel concreet lezen we dit bijvoorbeeld in Wijsheid van Jezus Sirach: 'Ontzag voor de Heer bestaat uit wijsheid en vorming, trouw en zachtmoedigheid

zijn Hem welgevallig' (1:27). Als de inzet van een rechtvaardig leven dus tastbaar en materieel is, hoeft het niet te verwonderen dat ook Gods 'beloning' daarvoor concreet ervaren mag worden. Het verlangen om een leven te leiden zonder lijden binnen Gods scheppingsorde vormt in de oudtestamentische wijsheidsliteratuur een diepgeworteld menselijk gegeven dat zonder verdere vragen aangenomen wordt.

Toch is deze oudtestamentische zegen die de mens tot heelheid en geluk strekt zeker niet enkel materieel of tastbaar. De zegen die voortvloeit uit een leven dat de horizontale as van 'gerechtigheid' verbindt met de verticale as van 'ontzag voor de Heer' krijgt gestalte in wat het Oude Testament uitdrukt in het begrip *sjaloom*. Daarbij gaat het om innerlijke en uiterlijke harmonie: met zichzelf, met de naaste, met de grotere werkelijkheid die ons omringt, en tot slot in de relatie met God, die de mens draagt en goedgezend is. Deze volkomen harmonie leidt inderdaad tot 'heelheid' en 'geluk', die ervaren wordt en tot uitdrukking komt in een besef en een levenshouding van dankbaarheid, mildheid en mededogen. Het is die *sjaloom*, die 'vrede in heelheid', die ook Jezus zijn leerlingen toewenst als Hij hen na de verrijzenis begroet. Het is dezelfde vrede die christenen uitspreken in de viering van de eucharistie of het avondmaal, wanneer ze elkaar de 'vrede van de Heer' toewensen. En klinkt in deze context het meditatieve refrein van Taizé niet heel toepasselijk: 'The kingdom of God is justice and peace and joy in the Holy Spirit': gerechtigheid, vrede en vreugde maken uitdrukkelijk deel uit van die heelheid.

Niet alles in eigen hand

Tegelijkertijd geven de teksten rondom de 'zegen van de Allerhoogste', en de wijze levenshouding die daarmee gepaard gaat, evenzeer aan dat een mens niet alles in eigen hand heeft. Een mens kan alles doen wat binnen zijn mogelijkheden ligt en toch met de rug tegen de muur machteloos moeten toezien hoe de dingen niet verlopen zoals hij het gewenst had. Ook hierin komen we tot de ontdekking dat er een werkelijkheid is die groter is dan wijzelf. De Bijbelse wijsheidsliteratuur laat keer op keer blijken dat ze zich bewust is van dit gegeven. Telkens weer laat ze de broosheid en kwetsbaarheid van ons bestaan zien.

Omgekeerd heeft dat ook betrekking op de situatie waarin het de mensen wél voor de wind gaat. Als het een mens goed gaat, is dit, ook in het wijsheidsdenken, zeker niet exclusief te wijten aan zijn goede gedrag, al is dat wel een onontbeerlijke voorwaarde. De ultieme bron van het menselijk

geluk is God zelf, in zoverre Hij zijn zegen over mensen uitspreidt. De zegen van God ‘ver-vult’ het leven van de rechtvaardige of de goede mens, tilt het op tot het ‘volle’ leven. Die zegen reikt het leven een perspectief aan, laat het raken aan en delen in het goddelijke zelf. De Bijbelse wijsheidsliteratuur vertaalt deze zegen heel concreet en levensecht in de dagelijkse dingen en omstandigheden die mensen herkennen en die hen blij maken. De zegen van God wordt een geborgenheid waarbinnen het dagelijkse bestaan, met en ondanks al zijn zorgen en broosheid, gedragen en verrijkt wordt, en zo tot ‘heelheid’ komt.

VRAGEN

1. ‘Als de inzet van een rechtvaardig leven dus tastbaar en materieel is, hoeft het niet te verwonderen dat ook Gods “beloning” daarvoor concreet ervaren mag worden’ en ‘Een mens kan alles doen wat binnen zijn mogelijkheden ligt en toch met de rug tegen de muur machteloos moeten toezien hoe de dingen niet verlopen zoals hij het gewenst had’. Welk van deze uitspraken strookt het meest met jouw ervaring? Kun je voorbeelden van beide noemen, uit je eigen leven of uit de Bijbel?

2. Lees Psalm 1. Wat zegt deze psalm over de samenhang tussen wijsheid (zonder dat woord te noemen), rechtvaardigheid of gerechtigheid, en een leven met God?

3. Lees Spreuken 30:7-9. Vind je dit een 'wijs' gebed? Zou je dit zelf ook aan God vragen? Waarom wel of niet?

.....

.....

.....

.....

.....

.....